

מבוא לתורת ההכרה

חלק א

מהי אפיסטמולוגיה?

(נתי קוספר)

תוכן:

מהי "אפיסטמולוגיה"?

ההבדל בין אפיסטמולוגיה ואונטולוגיה

מרכיבי ההכרה

א. מהי "אפיסטמולוגיה"?

"תורת-ההכרה" היא התרגום עברי למונח הלועזי "אפיסטמולוגיה". המילה הלועזית מורכבת משתי מילים ביוונית עתיקה: המונח episteme [אפיסטמה] שמשמעותו "ידיעה" והמונח logos [לוגוס] שמשמעותו "תורה" [למונח לוגוס יש הרבה מובנים ביוונית עתיקה: יחס, דיבור, היגיון... וגם תורה]. התרגום המדויק למונח "אפיסטמולוגיה" הוא על-כן: **תורת הידיעה**.

כבר אנו נתקלים בשאלה לא פשוטה: האם יש הבדל בין "תורת ההכרה", כפי שאנו מכנים זאת בעברית, ובין "אפיסטמולוגיה" או "תורת הידיעה" כפי שמכנים זאת בלועזית? אמנם בסופו של דבר שני המונחים מדברים על אותו מקצוע בפילוסופיה אבל זו בכל זאת הזדמנות טובה לשאול האם התרגום העברי "תורת ההכרה" הוא אכן תרגום טוב למונח הלועזי המדבר על "ידיעה". ובכן, שאלה מצוינת! היא מובילה אותנו כבר לתוך עומק הדיון האפיסטמולוגי: מהו ההבדל בין "הכרה" ובין "ידיעה". בשאלה זו נעסוק עוד רבות במהלך השנה, אבל בשיעור הצבענו כבר על הבדל חשוב:

המונח "ידיעה" הוא מונח חזק. הוא דורש מאיתנו הרבה: ודאות, ביטחון, הבנה מלאה (יהיו למשל פילוסופים שיגידו שלעולם לא נוכל להשיג ודאות או הבנה מלאה לגבי שום דבר, ועל כן לדעתם אמנם ביכולתנו להכיר הרבה דברים אבל לעולם לא נזכה **לדעת** אותם) ואילו המונח "הכרה" הוא מונח **כללי** יותר הכולל הכרות מסוגים שונים, למשל סברות, השערות, אמונות, אינטואיציות, אפילו טעויות וגם... ידיעות. "**ידיעה**" היא **סוג ההכרה הגבוה ביותר**. בניגוד להכרות "נמוכות", שאין בהן לא ודאות, לא ביטחון ולא הבנה מלאה, הרי ההכרה הגבוהה – הידיעה – היא זו שאנחנו יכולים לקבוע לגביה בוודאות מלאה שהיא גם **אמיתית**.

בואו נשים לב למושג החשוב הזה "אמת": כאשר אנחנו שואלים האם יש ברשותנו "ידיעה" או שואלים כיצד מגיעים למצב של "ידיעה", אנחנו בעצם שואלים כיצד ניתן לקבוע שאכן יש אמת ברשותנו או כיצד נוכל להגיע למצב בו נכיר את האמת. זוהי למעשה שאלת השאלות של המקצוע הפילוסופי הנקרא אפיסטמולוגיה או תורת-ההכרה: מהי אמת? כיצד נוזהה אותה? כיצד נגיע אליה? האם ניתן להגיע אליה? האם היא דבר קבוע? האם היא תלויה בנו? ועוד ועוד...

אז מה למדנו? למדנו שכאשר אומרים "הכרה" וכאשר אומרים "ידיעה" לא מתכוונים בדיוק לאותו דבר. אבל למרות ההבדל (החשוב) הזה, בסופו של דבר לא משנה איך נבחר לקרוא למקצוע הפילוסופי הזה "תורת-ההכרה" או "תורת הידיעה", תכלית אנחנו מדברים על אותו דבר. למעשה האפיסטמולוגיה (או תורת-ההכרה אם תרצו) חייבת לדון גם בשאלה מהי הכרה בכלל ולשאל כיצד בכלל באים להכיר דבר-מה - באמצעות החושים? באמצעות לימוד? באמצעות זיכרון? באמצעות חשיבה? באמצעות כל אלו יחד או רק בחלקם? - וגם לדון בהכרה הגבוהה ולשאל כיצד מגיעים ל"ידיעה" של דבר מה? - באמצעות הוכחה? באמצעות תחושה פנימית חזקה שאנחנו צודקים? או אולי בכלל אי אפשר להשיג ידיעה ולעולם לא נדע את האמת לגבי שום דבר?

שתי השאלות כרוכות כמובן זו בזו: הרי אם לא נשאל מהי הכרה סתם לא נדע גם מהי ההכרה המיוחדת הנקראת "ידיעה" וכיצד מגיעים אליה, ואם לא נשאל מהי ההכרה המיוחדת הנקראת "ידיעה", אז גם תורת ההכרה שלנו לא תהיה שלמה ונפספס את שאלת השאלות: מהי הכרת האמת?

אז מה אתם מעדיפים? "תורת ההכרה" או "אפיסטמולוגיה"?

אני אישית מעדיף את המונח אפיסטמולוגיה כי לדעתי השאלה על הידיעה, שהיא השאלה על האמת, היא השאלה הפילוסופית המעניינת ביותר ובעיני היא גם החשובה ביותר. לדעתי לא זו בלבד שמדובר אולי בשאלה החשובה ביותר של מי שעוסק בפילוסופיה, אלא מדובר באחת השאלות החשובות בחיים של כולנו בכלל (זכרו שזו רק דעתי).

שאלות לדוגמא (שימו לב: בפילוסופיה יש להשתדל לדייק כמה שניתן בהגדרת מונחים. אם אתם רואים תשובות דומות עליכם לבחור את התשובה המדויקת ביותר לדעתכם)

מהו משמעותו של המונח היווני episteme (אפיסטמה)?

1. היגיון
2. הכרה
3. ידיעה
4. סברה

מה התרגום המדויק של "אפיסטמולוגיה"?

1. תורת היחסות
2. תורת היש
3. תורת ההיגיון
4. תורת הידיעה

מיכל סבורה ששתיים ועוד שתיים הם ארבע (היא צודקת כמובן), מתי נאמר שאף על פי שהיא צודקת היא אינה יודעת זאת? (ייתכן וישנן כמה תשובות נכונות)

1. מיכל עשתה ניחוש מוצלח.
2. מיכל חישבה זאת בעצמה באופן נכון.
3. סבא של מיכל הוא מתמטיקאי מדופלם והוא אמר לה.

ישנם פילוסופים הסבורים שלעולם לא נוכל להכיר אמת. זאת אומרת שהם סבורים ש...

1. שאין בנמצא "ידיעה"
2. שאין בנמצא "הכרה"
3. שהם אינם פילוסופים אמיתיים
4. שהם רשעים

ב. ההבדל בין אפיסטמולוגיה ואונטולוגיה

לפני שמתחילים להיכנס לתוך האפיסטמולוגיה עלינו ראשית להבחין בינה ובין ענף אחר מרכזי של הפילוסופיה: "אונטולוגיה". ההבחנה בין שני הענפים היא לכאורה פשוטה, אבל ככל שחושבים עליה זה מסתבך. מאחר ואנחנו רק בהתחלת הקריירה הפילוסופית שלנו אז נתחיל בהבחנה הפשוטה בין התחומים: אפיסטמולוגיה כאמור זו תורת ההכרה או תורת הידיעה, ואילו אונטולוגיה משמעה "תורת היש". המילה אונטולוגיה מורכבת מהמילים היווניות *ontos* (יש) *logos* (לוגוס - אתם כבר יודעים מהסעיף הקודם) וביחד: "תורת היש".

במה עוסקת תורת היש? ביש! נשמע פשוט? .... אז לא כל כך. תורת היש עוסקת בשאלות רבות שהמכנה המשותף לכולן הוא שהן מנסות לברר מה זה בדיוק "יש". תולדות הפילוסופיה מראשיתה ועד ימינו מלאה בשאלות על היש, ולמעשה מדובר בשאלות הגדולות ביותר שהאנושות שאלה את עצמה. כאן למטה תוכלו למצוא רשימה של כמה מהשאלות האונטולוגיות הללו.

- האם קיימים סוגים שונים של ישים? (האם למשל עלינו להבחין ישים חומריים ובין ישים רוחניים? לדוגמא הגוף שלנו והנפש שלנו)
- האם נמצא רק יש אחד, שהכל כלול בתוכו, או ישים רבים נפרדים? ***
- האם יש דרגות של ישים?
- האם יש אלוהים, ואם יש אז האם "ישותו" של אלוהים שונה "מישותו" של העולם?
- האם ה"איך" ישנו?
- למה יש "יש" בכלל ולא "איך"? (מאיפה הגיע היש הזה? ולמה?)
- האם יש ישים קבועים וישים משתנים? ***
- האם יש ישים שמוכרחים להיות קיימים, לעומת ישים שיש אפשרות שהם לא יתקיימו?
- האם כל מה שיש קיים באופן קבוע מראש? (ומכאן: האם יש אפשרות לבחירה חופשית?)
- האם "הטוב" ו"הרע" הם ישים? ***
- האם המושגים בהם אנו חושבים על העולם הם ישים בעצמם או רק מילים בשביל לתאר את היש

ועוד ועוד ועוד...

תוספת לדיון :

כעת נרחיב מעט על משהו שהזכרתי בכיתה רק מעט. בודאי שמתם לב ששלוש מהשאלות האונטולוגיות שברשימה סימנתי בכוכביות. בואו נתבונן בהן, ונראה כיצד מתקשרות אליהן גם שאלות אפיסטמולוגיות חשובות:

שאלה אונטולוגית 1: האם בנמצא רק יש אחד, שהכל כלול בתוכו, או ישים רבים נפרדים?

לפנינו שתי אפשרויות אונטולוגיות הפוכות. הראשונה אומרת שהיש הוא אחד הכולל בתוכו הכל, והשנייה אומרת שיש ישים שונים בלתי תלויים זה בזה. כעת בואו ונראה איך משתי האפשרויות הללו נובעות גם שתי השקפות שונות בתורת-ההכרה.

קודם כל נשאל את השאלה האפיסטמולוגית: מהי ידיעה של היש? כיצד נכיר אותו באמת? כעת ננסה לענות על השאלה הזו בהתאם לשתי האפשרויות האונטולוגיות:

אם יש הוא דבר אחד הכולל הכל, אז ידיעה של היש צריכה להיות הכרה של האחדות הזו, ידיעה שבכוחה להבין כיצד בדיוק כל דבר ודבר בעולם כלול בתוכו. עד שלא נדע איך הכל קשור בכל אז למעשה לא נדע באמת את המציאות (תודו שזו דרישה מאוד חמורה. בדרך כלל מייחסים ידיעה כזו רק לאלוהים).

לעומת זאת, אם מצויים ישים שונים הנפרדים זה מזה אז ידיעה לא צריכה להיות הכרה כוללת של כל העולם, אלא יתכן ויש דברים שאנו יודעים ודברים אחרים שלא. ידיעה זה לא בהכרח לדעת הכל.

מסקנה: לשתי האפשרויות האונטולוגיות (ישנו יש אחד כולל הכל או ישנם הרבה ישים) יש שתי אפשרויות אפיסטמולוגיות מתאימות (ידיעה היא ידיעת הכל או ידיעה היא לא ידיעת הכל). התבוננו בשתי השאלות כאשר הן מונחות זו במקביל לזו וראו את הדמיון ביניהן:

האם בנמצא רק יש אחד, שהכל כלול בתוכו, או נמצאים ישים רבים נפרדים?

האם ידיעה היא ידיעת האחדות של כל הדברים, או האם יש ידיעה נפרדת של דברים שונים?

שאלה אונטולוגית 2: האם חלק מהישים הם ישים קבועים וחלק הם ישים משתנים?

אם יש הבדל בין ישים קבועים לישים משתנים, אז צריך להיות גם הבדל בין ידיעה של דברים קבועים (למשל ידיעת חוקי הטבע) ובין ידיעה של דברים משתנים (למשל הידיעה מהי השעה). יהיו למשל פילוסופים שיאמרו: בעזרת השכל נדע את הישים הקבועים, ובעזרת החושים נכיר את כל הדברים המשתנים. והנה שוב אנחנו רואים התאמה בין הבחנה אונטולוגית בין סוגים של ישים (קבועים למשתנים) ובין הבחנה אפיסטמולוגית בין סוגים של ידיעה. נעמיד שוב את השאלה האונטולוגית מול השאלה האפיסטמולוגית ונראה את הדמיון ביניהם:

האם חלק מהישים הם ישים קבועים וחלק הם ישים משתנים?

כיצד יודעים דברים קבועים וכיצד יודעים דברים משתנים?

שאלה אונטולוגית 3: האם "הטוב" ו"הרע" הם ישים?

אם הטוב והרע הם ישים, אז יכול להיות שהדרך לדעת מה טוב ומה רע, זהה לדרך בה אנחנו מכירים את שאר הישים: באמצעות החושים והשכל. אך אם הטוב והרע הם לא ישים אז יתכן ואין בכלל דרך להכיר אותם אלא הם רק דברים שאנו רוצים בהם וזהו. (זוהי שאלה אפיסטמולוגית עמוקה מאוד, שהיא כמובן גם דיון חשוב בתורת המוסר). ושוב נצמיד את השאלה האונטולוגית לשאלה האפיסטמולוגית ונראה את הדמיון ביניהן:

האם "הטוב" ו"הרע" הם ישים?

האם "הטוב" ו"הרע" ניתנים לידיעה?

בשלושת המקרים הללו לקחנו שאלה אונטולוגית וראינו שהיא טומנת בחובה גם שאלה אפיסטמולוגית. מה עשינו? לקחנו טענה על היש (טענה אונטולוגית) ובדקנו מה יקרה אם נשאל על האופן בו ניתן להכיר את היש הזה.

מי שמעוניין יכול לנסות בעצמו לקחת עוד אחת מהשאלות האונטולוגיות ברשימה החלקית שלמעלה ולחשוב על שאלה אפיסטמולוגית הקשורה אליה.

אז עכשיו אנו יודעים את ההבדל החשוב בין אונטולוגיה ובין אפיסטמולוגיה : במוקד הדיון האונטולוגי עומד היש ובמוקד הדיון האפיסטמולוגי עומדת ההכרה של היש. למרות וכפי שראינו יש הרבה פעמים קשר עמוק בין שאלות אונטולוגיות ובין שאלות אפיסטמולוגיות, אפשר לומר שבתולדות הפילוסופיה (בעיקר בתקופה המודרנית) יש כמעט מלחמה בין אונטולוגיה ואפיסטמולוגיה. המלחמה היא על הבכורה. מי חשובה ממי? מי קודמת למי?

יהיו שיגידו: לפני שאתם שואלים כיצד ניתן להכיר ישים, איזה ישים ניתן להכיר ואיזה לא, עליכם להבין קודם כל מהם ישים. שכן איך תדעו כיצד מכירים משהו אם אינכם יודעים אפילו מהו. מי שאומר כך חושב שהאונטולוגיה קודמת לאפיסטמולוגיה.

יהיו שיגידו: לפני שאתם שואלים מהו היש, כדאי שתבדקו קודם כל מה בכלל אתם יכולים לדעת ומה לא. למשל: לפני שאתם שואלים האם יש אלוהים או אין אלוהים, תבדקו קודם מה אדם יכול לדעת ומה אדם לא יכול לדעת. ייתכן ותגלו שההכרה שלנו היא בכלל מוגבלת ולא מאפשרת לנו להכריע בשאלה הזו. מי שאומר כך חושב שהאפיסטמולוגיה קודמת לאונטולוגיה.

יש כאלה שסבורים שאין בכלל הבדל בין השתיים. הם יגידו: מה שאנחנו יודעים זה מה שיש ומה שיש זה מה שאנחנו יודעים. בשבילם אונטולוגיה ואפיסטמולוגיה זה אותו דבר. בפילוסופיה העתיקה זו הייתה עמדה מאוד רווחת. ומה אתם חושבים? למי הבכורה?

שאלות לדוגמא (שימו לב: בפילוסופיה יש להשתדל לדייק כמה שניתן בהגדרת מונחים. אם אתם רואים תשובות דומות עליכם לבחור את התשובה המדויקת ביותר לדעתכם)

<p>"המושגים באמצעותם אנו מכירים את העולם הם ישים בפני עצמם"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>" הטוב ישנו"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>"אי אפשר לדעת מהו הטוב"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>מי שסבור שאונטולוגיה קודמת לאפיסטמולוגיה, סבור כך מפני ש...</p> <p>1. לדעתו השאלה האונטולוגית יותר מעניינת</p> <p>2. לדעתו יש לשאול מהם ישים לפני שנשאל כיצד יודעים ישים</p> <p>3. לדעתו יש לשאול כיצד ניתן לדעת דבר-מה לפני ששואלים על הישים</p> <p>4. לדעתו האונטולוגיה היא מוסרית יותר</p> <p>מי שסבור שאפיסטמולוגיה קודמת לאונטולוגיה סבור כך מפני שלדעתו ...</p> <p>1. האפיסטמולוגיה עוסקת בישים הכי חשובים</p> <p>2. יש לשאול כיצד ניתן לדעת דבר-מה לפני ששואלים על הישים</p> <p>3. אין שום ערך באונטולוגיה</p>	<p>מהי אונטולוגיה?</p> <p>1. תורת ההכרה</p> <p>2. יש</p> <p>3. תורת היש</p> <p>4. קובץ של סיפורים</p> <p>5. הוכחה לקיומו של אלוהים</p> <p>מהו ההבדל בין אונטולוגיה ובין אפיסטמולוגיה?</p> <p>1. אונטולוגיה שואלת על ישים קבועים ואפיסטמולוגיה שואלת על ישים משתנים</p> <p>2. אונטולוגיה שואלת על היש ואפיסטמולוגיה שואלת על הכרת היש</p> <p>3. אונטולוגיה שואלת שאלות פילוסופיות ואפיסטמולוגיה שואלת שאלות מדעיות</p> <p>איזו טענה או היא אונטולוגית ואיזו היא אפיסטמולוגית (הקיפו בעיגול את התשובה הנכונה)</p> <p>"אני קיים"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>"אני יכול לדעת בודאות שאני קיים"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>"אפשר להוכיח באופן שכלי את קיומו של אלוהים"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>"אלוהים קיים"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p> <p>"אנו מכירים את העולם באמצעות מושגים"</p> <p>אונטולוגי / אפיסטמולוגי</p>
--	--

עכשיו נפנה אל המחקר האפיסטמולוגי ממש, וננסה להתחיל לברר באופן ראשוני על מה אנחנו מדברים כשאנו אומרים שאנו "מכירים" דבר מה. בשיעור הצבענו על מספר מרכיבים של הכרה:

תחושה - (אינטואיציה) - מושג - שיפוט - הצדקה

הערה חשובה: אלו אינם בהכרח כל המרכיבים של כל הכרה. ייתכן שישנן הכרות החסרות מרכיב כלשהו, ייתכן שתהיה מחלוקת בין אפיסטמולוגים לגבי מרכיב מסוים האם הוא נחוץ כלל בשביל שתהיה הכרה וייתכן אפילו שיהיו פילוסופים שיחשבו שאחד המרכיבים המצוינים כאן יכול להזיק להכרת האמת. בכל מקרה אנו נדון בכל המרכיבים הללו, שכן רק כך נוכל להבין היטב את התיאוריות והמחלוקות האפיסטמולוגיות עמן ניפגש במהלך השנה.

נעבור מרכיב אחר מרכיב וננסה להגדיר אותו (הגדרה ראשונית בלבד שכן ייתכן ולפילוסופים שונים יהיו הגדרות שונות):

תחושה: התחושה היא בדרך כלל המרכיב הראשון העולה על הדעת כאשר אנו מבקשים להסביר הכרה מהי. אם אני מכיר את הכסא, אז מן הסתם ראיתי אותו באמצעות חוש הראיה שלי; אם אני מכיר שיר של שלמה ארצי אז מן הסתם שמעתי אותו באמצעות חוש השמיעה שלי; אם אני מכיר את הרכות של החמאה אז מן הסתם מיששתי אותה...

התחושה היא הרבה פעמים המקור הראשוני של ההכרות שלי, היא **המתווך הראשון** ביני ובין העולם. אם אני מכיר את העולם, אז משהו צריך להוביל מהעולם אל ההכרה שלי, ואת זה עושים החושים. אפשר גם לומר: החושים נותנים לי את הנתונים הבסיסיים שאיתם המחשבה שלי יכולה להתחיל לעבוד.

כמובן שמיד עולות הרבה שאלות: האם יש דברים שאנחנו מכירים בלי שחשנו בהם באיזשהו אופן? האם התחושה יכולה לבלבל אותנו ודווקא למנוע מאיתנו הכרה נכונה של העולם? כיצד בכלל אנחנו מצליחים לחוש דברים ולהעביר את מה שיש בעולם אל ראשנו (כאילו מדובר בחפץ שניתן להעביר מפה לשם) ועוד ועוד... שאלות שניגע בהם כמובן.

אינטואיציה:

תחושה זה לא מספיק. נניח שיש לי תמונה של עץ בראש, האם זה אומר שאני מכיר את העץ? תחשבו על תמונה של עץ המצוירת על קיר – האם הקיר מכיר את העץ? תחשבו על מצלמת וידאו שמצלמת אירוע משפחתי, האם היא מכירה את מה שהיא מצלמת? במה שונה התמונה שיש לנו בראשו מתמונה המצוירת על קיר, או מתמונה בצג של מחשב?

בשביל לומר שאנחנו לא רק "חשים" אלא גם "מכירים" שיש לפנינו משהו, אנחנו זקוקים למשהו נוסף מלבד תחושה וזוהי משימה לא פשוטה להגדיר את הדבר הנוסף הזה. השפה שלנו תעזור במשימה: בשפתינו אנחנו אומרים שהעץ "מופיע" על הקיר או על צג המחשב, או שישנה "תמונה" על הקיר ועל הצג, אבל אנחנו לא אומרים שהקיר והמצלמה "מסתכלים" או "מתבוננים" בעץ. אז הנה מצאנו מילים מתאימות למה שמבדיל אותנו מקיר וממצלמה – לנו אין רק "תמונה" אלא גם "התבוננות" או "הסתכלות". המונח הלוועזי למילים אלו הוא "אינטואיציה".

במהלך הזמן המונח "אינטואיציה" קיבל משמעות של יכולת לקלוט דברים באופן חלק ומיידי בלי לחשוב יותר מדי, ואפילו בלי לחשוב כלל. אנחנו אומרים למשל "למרות שאני לא מכיר את האיש הזה יש לי אינטואיציה חזקה שהוא איש שאפשר לסמוך עליו". המובן הזה של אינטואיציה איננו רחוק כלל מהמובן של אינטואיציה עליה אנחנו מדברים: גם מרכיב ההכרה שבו אנו עוסקים עוסק ביכולת לתפוס דברים רק באמצעות התבוננות בהם, עוד לפני שהפעלנו מרכיבים אחרים של הכרה כמו חשיבה מסודרת באמצעות מושגים (שני המרכיבים הבאים ברשימה) והיכולת להצדיק את מה שאנחנו חושבים (המרכיב האחרון). כשאני אומר "יש לי אינטואיציה שהאיש הזה הוא רשע" אני בעצם אומר "אני יודע שהאיש הזה רשע ממש כמו שאני יודע שלפני יש עץ – ככה! באופן מיידי ופשוט, רק מלהתבונן בו, בלי לחשוב יותר מדי".

נקדים קצת את המאחר: ישנם אפיסטמולוגים החושבים שידיעה אמיתית היא אך ורק ידיעה המבוססת על אינטואיציה, ישנם אפיסטמולוגים החושבים שהאינטואיציה היא רק הצעד הראשון לקראת ידיעה, וישנם אפיסטמולוגים החושבים שידיעה חייבת להיות נקייה מכל אינטואיציה. והנה שאלה שהרבה שברו עליה את הראש, והייתי שמח אם תנסו גם אתם להרהר בה קצת: זכרו את הידיעה הודאית של הפילוסוף דקארט (המאה ה-17) על כך שהוא עצמו קיים ("אני חושב משמע אני קיים"). האם מדובר כאן באינטואיציה? האם דקארט פשוט "מתבונן" בנפשו ומגלה באופן פשוט ומיידי שהוא קיים או שמא מדובר כאן בהליך של חשיבה בו דקארט מסיק שהוא קיים?

מושג:

לא התחושה ולא האינטואיציה מספיקות בכדי לתאר את ההכרה שלנו. אני לא רק רואה עץ, ולא רק

מתבונן בעץ, אלא יש לי גם את המילה "עץ". רק כשאוכל לזהות את מה שאני רואה ולומר במה מדובר באמצעות מילה אז אפשר לומר שאני מכיר אותו. בלי מילים (או סימנים אחרים) באמצעותם אוכל לענות על השאלה "מה זה?" לא אוכל לדעת כלום. תחשבו על תינוק והדרך בה הוא לומד להכיר את העולם: בתחילה הוא רואה דברים, חש בדברים, מתבונן בהם, ולאט לאט הוא גם לומד להדביק לדברים מילים. הליך רכישת המילים הוא הליך הכרת העולם.

זהו אם כן המובן הראשון של "מושג" – **מילה או סימן באמצעותן אנחנו עונים על השאלה מהו דבר-מה**. אם אנו שואלים מהו הצבע של השמים ועונים "תכלת" אז יש לנו מושג של "תכלת". אם אנו שואלים מהו "הצדק" אז למעשה אנחנו מחפשים להכיר מהו המושג "צדק". ואם אנו נתקלים במילה שאיננו מכירים (אין לנו "מושג" במה מדובר) אז אנחנו פותחים את המילון ומקבלים הסבר מה המושג הזה מציין.

הרבה מהויכוחים הבלתי-נגמרים שלנו הם למעשה על מושגים: כשאמא אומרת לילד "החדר שלך לא מסודר" והילד אומר "אבל החדר כן מסודר" אז בעצם הם מבינים אחרת את המושג "סדר", או כשיש ויכוח האם זה דמוקרטי שהמדינה תתערב בחיי הפרט או שזה לא דמוקרטי, אז ייתכן מאוד שהויכוח נובע מחוסר הסכמה על המושג "דמוקרטיה".

אבל באפיסטמולוגיה יש מובן נוסף למושג: מושג הוא גם דבר **כללי**, הוא כולל בתוכו, לפחות באופן פוטנציאלי, פרטים שונים. מושג הוא תמיד **הכללה**. דוגמאות: יש צבעים שונים - כחול, ירוק, אדום, לבן... כולם הם פרטים של המושג הכולל "צבע" – ישנם הרבה פרטים עליהם נוכל לומר "זה צבע". גם "ירוק" הוא מושג: ישנם סוגים שונים של "ירוק" (כהה, בהיר, ירוק זית, ירוק במבוק...), וישנם דברים שונים שהם "ירוקים" (צמחים ירוקים, קירות ירוקים, בגדים ירוקים...) – ישנם הרבה פרטים עליהם נוכל לומר "זה ירוק".

שימו לב: אין הכרח **שבפועל** יהיו פרטים רבים תחת כל מושג, ייתכן למשל שעוד מספר שנים דוב הפנדה יגיע עד סף הכחדה ויישאר ממנו רק דב אחד ולבסוף לא יישאר אף דוב פנדה (אני מאוד מקווה שלא) ולמרות זאת עדיין המושג "דוב פנדה" הוא מושג כולל! מושג יכול לכלול גם דברים שלא קיימים, כמו חיות שנכחדו או אפילו יצורים דמיוניים (כמו חד קרן למשל). העיקר הוא שהמושג **מאפשר** לכלול בתוכו פרטים רבים. אנחנו יכולים לדמיין דוב פנדה מבוגר, ודוב פנדה צעיר, ודוב פנדה שעדיין לא נולד, דוב פנדה שחובש כובע ליצן, ודוב פנדה שרוקד לצלילי שירים משנות השישים – בכל המקרים הללו, יהיו אמיתיים או מדומיינים, יהיו אפילו מדומיינים כולם, עדיין המושג מתפקד בתור **מכנה משותף** לכולם – כל הפריטים הללו כלולים במושג דוב פנדה.

העובדה שהמושגים המציינים דברים כוללים היכולים להכיל פריטים היא מאוד חשובה כי היא מאפשרת

לנו להבין טוב יותר מה זו בכלל הכרה: **להכיר = לסדר פריטים תחת כללים**. החושים נותנים לנו אינספור רשמים שונים, וכל עוד זה כך אין להם שום משמעות ואין לנו שום הכרה שלהם. אולם מתי אנחנו מתחילים להכיר משהו? - כאשר אנחנו מתחילים לארגן ולעשות סדר בכל הפריטים הללו, ואת הארגון הזה אנו עושים באמצעות מושגים.

שאלה ששאלנו בכיתה היא האם ישנם בכל זאת מושגים שבאופן עקרוני אינם כוללים פרטים רבים, אפילו לא כאפשרות מדומיינת.

בתולדות הפילוסופיה עלו מספר אפשרויות למושגים כאלה: האלוהים בתפיסה היהודית הוא **יחיד ומיוחד** ולכן באופן עקרוני אי אפשר להעלות על הדעת, אפילו כאפשרות, פריטים רבים הכלולים בו. שכן אי אפשר לומר "אפשר שיהיו או ישנם שני דברים יחידים ומיוחדים בעלי מכנה משותף" זו סתירה! אם יש ביניהם מכנה משותף אז הם אף אחד מהם הוא כבר לא יחיד ומיוחד, שכן הוא דומה לחברו! או במילים אחרות: אם אכן המושג של אלהים משמעו "יחיד ומיוחד" אז לומר שיש שני אלוהים, או יותר, זו סתירה. (אפשר כמובן לסבור שאלוהים אינו יחיד ומיוחד ואז כבר אין בעיה). אם נבקש להבין את מושג האלהים כמציינ משהו יחיד ומיוחד אז באמת אין הוא מושג לפי ההגדרה שנתנו כאן. ייתכן וזו הסיבה העמוקה בגללה היו הוגים (כמו הרמב"ם) שטענו כי אי אפשר לומר על אלוהים כמעט כלום – "אין לנו מושג" על אלוהים.

מושגים נוספים שאפשר לעלות על הדעת הם מושג "הזמן" ומושג "החלל". ניקח את החלל כדוגמא: האם נוכל לחשוב על החלל כמשהו הכולל בתוכו פרטים שונים שניתן להגיד על כל אחד ואחד מהם "זה חלל"? לא! תמיד, באופן עקרוני, מדובר באותו חלל אחד! (הכוונה כאן לא לחלל החיצון אלא לכל המרחב שבתוכו משתרע היקום). מי שהעלה את הנקודה הזו לגבי החלל והזמן כאמור לעיל היה הפילוסוף עמנואל קאנט. מושג נוסף ששווה לחשוב האם הוא מושג כולל או מושג מיוחד כמו אלו שהזכרנו כאן הוא שוב מושג "האני" – האם אפשר לומר שהמושג "אני" הוא מכנה משותף של כל מיני "אניים" שונים? הרי לכאורה האני מציין בדיוק את ההפך: את מה שעושה כל אחד מאיתנו לנבדל מהאחר.

ואז נשאלת השאלה: אם אכן לא מדובר בדברים שאנו מכירים באמצעות מושגים כוללים, אז באיזו דרך אנחנו כן מכירים אותם? הרי למדנו שהשכל חושב באמצעות מושגים כוללים ושרק ככה הוא מצליח לעשות סדר בדברים ולדעת אותם. התשובה של הפילוסופים תהיה בדרך כלל, שאכן את הדברים הללו איננו תופסים באמצעות היכולת המושגית שלנו (השכל) אלא באמצעות **אינטואיציה**.

אוקיי, מושגים הם הצעד החשוב והמכריע בכדי שתהיה לנו הכרה, אבל זה מעלה שאלות רבות בשביל האפיסטמולוג: כיצד אנו רוכשים מושגים? מנין הם מגיעים להכרתנו? האם אנו יכולים להגיע להסכמה על מושגים? ועוד ועוד...

הפילוסופים הראשונים גילו את מרכיב ההכרה הזה - מושג - והתחילו לבדוק מהם בדיוק המושגים המדויקים של הדברים, מניין באים המושגים, וכיצד נוכל להשיג אותם היו סוקראטס ואפלטון. ובכך הם בעצם הפכו לאבות המייסדים של הפילוסופיה המערבית. הם הבינו שבלי מושגים אין הכרה של העולם, ואפלטון הגיע למסקנה שהמושגים הם לא רק בראשנו אלא הם ממש קיימים, ואפילו סבר שהמושגים של הדברים הם יותר ראויים לשם "קיום" מאשר הדברים שהם מציינים (זוהי כפי שודאי שמתם לב גם עמדה אונטולוגית ביחס למושגים, שכן היא טוענת משהו על **קיומם** של המושגים ועל קיומם של הדברים).

שיפוט:

בשביל להבין מהו שיפוט נתבונן בויכוח הבא בין הילדה איזבל לילד אחאב: שניהם רואים משהו עף בשמים רחוק. איזבל טוענת שזה סופרמן, ואחאב טוען שזה מטוס. למרות ששניהם יודעים בדיוק מה זה "סופרמן" ושניהם יודעים בדיוק מה זה "מטוס", כל אחד **שופט** אחרת מה עף שם בשמים. אין להם מחלוקת על מושגים, אלא מחלוקת בשאלה איזה מהמושגים הוא המתאים לדבר שמופיע לפניהם. בשביל שתהיה לנו הכרה של העולם, וודאי בשביל שתהיה לנו הכרה אמיתית של העולם, לא מספיק שנכיר מושגים אלא גם שנדע בכל מקרה ומקרה המופיע לפנינו איזה מושג מתאים לו. אני למשל מכיר את המושג "אקליפטוס" (קראתי עליו במילון, באנציקלופדיה, אפילו ראיתי כמה סוגים של עצי אקליפטוס) אבל עדיין לפעמים אני רואה אקליפטוס וחושב בטעות שמדובר בעץ ערבה, ולפעמים אני רואה עץ ערבה וחושב בטעות שמדובר באקליפטוס. אפילו שיש לי כבר את המושג - השיפוט שלי הוא עדיין לעיתים מוטעה. במילים אחרות: לא יעזור לי אם אשנן את כל המילון בעל-פה ואכיר את כל המושגים בעולם, אני עדיין צריך שתהיה לי היכולת לחבר בצורה נכונה את המושגים לדברים - אני צריך לדעת לשפוט נכון. ובכן: **השיפוט הוא הקביעה שמושג מסוים חל על פרט מסוים.**

תחשבו על עבודתו של שופט בבית-משפט: מציגים לפניו איש שעשה מעשה כלשהו ועל השופט להחליט ולקבוע מה החוק אומר לגבי מעשה זה. את החוק אפשר לקרוא בספר החוקים (כמו שאפשר ללמוד מושגים באמצעות מילון) ואין זהו תפקידו של השופט להחליט מהם החוקים (אלא של הכנסת), אבל תפקידו של השופט הוא לקבוע שאכן המעשה שהציגו בפניו הוא בהתאם לחוק או בניגוד לחוק. תפקידו לקבוע את הקשר בין המקרה הפרטי (המעשה) ובין הכלל (חוק כלשהו). וזה בדיוק מה שאנחנו עושים כשאנו מכירים דבר-מה: אנחנו שופטים וקובעים את הקשר בין המקרה הפרטי (הדברים בהם אנו חשים) ובין הכלל (מושג כלשהו).

בשביל לנסות ולהמחיש שוב מה ההבדל בין "מושג" ובין "שיפוט", בואו נחשוב על ההבדל בין מילים ובין משפטים בשפתינו.

בעברית" (ובכמה שפות נוספות) המילה "שיפוט" והמילה "משפט" נגזרות מאותו השורש, והן מאוד קרובות זו לזו (ולעיתים זהות). אם נתבונן במשפטים שלנו (אלו שאנו מדברים וכותבים באמצעותם) אנו נראה למעשה שאנו כמעט תמיד מבצעים בדיוק את פעולת השיפוט שתיארנו הרגע. אנחנו לוקחים דבר מה מסוים ומחילים עליו מושג: "יוכבד היא יפה" (=על הפרט "יוכבד" חל המושג "יופי"); "חתולים הם בעלי שפם" (על כל הפרטים הנקראים חתולים חל המושג "בעל-שפם"); אכלתי חביתה (על הפרט "אני" חל המושג "אכילת חביתה").

עכשיו שאנו מבינים שהמשפטים שלנו הם בעצם שיפוטים (הם אכן באים מאותו שורש: אנו "חורצים משפט"), אנחנו יכולים להבין מדוע לא מספיקים מושגים בשביל שתהיה לנו הכרה. כי אם היו רק מושגים ללא שיפוטים אז היו לנו מילים (יוכבד, יופי, חתול, שפם, אני, חביתה) אבל לא היינו יכולים לחבר אותם לידי משפטים. לא היינו אומרים שום דבר על העולם, לא היינו קובעים שום דבר לגבי העולם, לא היינו באמת יודעים שום דבר על העולם.

פעם ראיתי את הסצנה הבאה בסדרה קומית בטלוויזיה ("מפגשים מהסוג האישי"): עורכים מסיבה לסופר שכתב ספר חשוב, ופתאום אל המסיבה מתפרץ אדם השונא את הסופר ומחזיק ספר בידו (אדם זה הוא חייזר מחופש לאדם שעדיין לא מבין כל דבר ודבר בהתנהגות האנושית). הוא מכריז בקול רם בפני כולם "הסופר הזה הוא רמאי וזייפן! כל מילה ומילה שהוא כתב בספר כבר מופיעה בספר הישן הזה שאני מחזיק בידו!!!" כולם משתתקים ומחכים לראות מאיזה ספר העתיק הסופר את ספרו, ואז האדם מרים את הספר שבידו ואומר: "כל מילה ומילה, ללא יוצא מהכלל, מופיעה בספר הזה שאני מציג לפניכם... המילון!". מה שהאדם-חייזר הזה לא מבין זהו את ההבדל בין מילים, אותם מכיל המילון, ובין משפטים שיש בספרי קריאה המקשרים בין מילים למילים. באותו אופן החייזר הזה בטח לא היה מבין גם את ההבדל בין מושגים לשיפוטים.

הצדקה:

עד כה כבר הגענו לרמה יחסית גבוהה של הכרה. אנו חשים בדברים, אנו מתבוננים בהם, יש לנו מושגים של דברים, וכבר יש לנו את היכולת לקבוע באמצעות שיפוטים אלו מושגים חלים על אלו דברים. אבל מי אמר שהקביעות שלנו מוצדקות, ושאכן הן אמיתיות. אולי אנו טועים? אולי אנו מדמיינים? אולי החושים מבלבלים אותנו? אולי המושגים שבידינו אינם נכונים? אולי אנחנו לא כאלו שופטים מוצלחים כמו

שחשבנו? – כיצד נתיר את כל הספקות הללו? אנחנו זקוקים לדרך של הצדקה – לדרך באמצעותה נוכל **לאשר** את ההכרות שלנו ולומר שהן אמיתיות.

אז איך מצדיקים? זוהי אולי שאלת השאלות של האפיסטמולוגיה. כאשר פילוסוף חושב שאין שום דרך למצוא הצדקה להכרות מסוימות, אז נכנה אותו "ספקן", אם פילוסוף חושב שאין הצדקה **לשום** הכרה אז נכנה אותו "ספקן קיצוני". היו ספקנים רבים מסוגים שונים בתולדות הפילוסופיה, והטענות הספקניות שלהם הן חלק חשוב מאוד של האפיסטמולוגיה. הספקנות דווקא מביאה ברכה לפילוסופיה כי היא מעוררת את הפילוסופים למצוא מחדש תורות אפיסטמולוגיות חדשות שינסו להתגבר עליה.

ציין לפחות ארבעה מחמשת מרכיבי ההכרה אשר הזכרנו בכיתה? _____, _____, _____, _____, _____

מהו מושג? (ייתכן ויש יותר מתשובה אחת נכונה)

1. מושג מציין את היכולת להתבונן במשהו
2. מושג הוא תשובה לשאלה מהו דבר-מה
3. מושג הוא הקביעה כי כלל מסוים חל על מקרה פרטי
4. מושג הוא דבר כללי החל על פרטים שונים

אלו מהתשובות בשאלה הקודמת מגדירה שיפוט?

א. ב. ג. ד.

לכל משפט התאם רכיב הכרה מתאים:

מיכל מריחה גויאבה _____

מיכל מבינה מהי גויאבה _____

מיכל קובעת שהפרי שהיא מריחה הוא גויאבה _____

מיכל יודעת להוכיח מעל כל ספק שחפרי שלפניה הוא גויאבה _____

שאלת בונוס: איזה רכיב של הכרה **לא** משתתף בידיעה הודאית של דקארט על כך שהוא קיים? _____

ולסיום חלק זה של הסיכום: אני חושב שאם קראתם והבנתם את הדפים עד כאן ואתם יכולים לענות על רוב השאלות הללו בהצלחה, אז לא רק שאתם מוכנים היטב ללימוד מעמיק של תורת ההכרה והתיאוריות השונות שבה אלא אתם למעשה כבר מבינים לעומק את הבסיס שלה.

מבוא לתורת ההכרה

חלק ב

הפילוסופים הקדם-סוקראטיים

(נתי קופפר)

הקדמה

רשמנו לנגד עינינו מספר מרכיבים של הכרה:

תחושה – אינטואיציה – מושג – שיפוט – הצדקה

הרשימה הזו נראית במבט ראשון סבירה בהחלט בשביל לתאר כיצד אנחנו יודעים דברים: קודם אנחנו קולטים ב**חושנו** דבר מה. אחר-כך, עוד לפני שהבנו ממש במה מדובר אנחנו בכל זאת כבר יודעים באופן **אינטואיטיבי** איזה משהו לגביו. אחר כך אנחנו משתמשים באיזה **מושג** כללי שברשותנו בכדי לתאר את אותו דבר-מה ספציפי שלפנינו. בכך למעשה ביצענו **שיפוט** הקובע שאותו דבר-מה אכן מתאים למושג שברשותנו. ולבסוף בשביל להגיע לידיעה ממש אנחנו צריכים באיזושהי דרך לקבוע שהשיפוט שביצענו הוא אכן **מוצדק** ולא נפלנו קורבן לטעות. כך הגענו בסופו של דבר לידיעה של דבר-מה.

אבל כמה שזה נראה פשוט למעשה זה די מסובך ותולדות האפיסטמולוגיה רצופות באלפי דיונים המערימים קשיים רבים על התהליך שתיארנו עכשיו. לדוגמא: האם באמת כל ההכרות שלנו צריכות תחושה? (האם אני צריך לחוש במשהו בשביל לדעת בודאות ש2+2 הם 4? האם אני צריך לחוש במשהו בשביל לדעת שאני קיים?) האם אנחנו רשאים להשתמש במושגים שנמצאים "בראש שלנו" בכדי לתאר את העולם שמחוצה לנו ולהתיימר שאכן אנחנו יודעים את העולם הזה? מאיפה בכלל באים המושגים - האם אנחנו ממציאים אותם? האם הם שוכנים בשכלנו מלידתנו? האם הם מגיעים אלינו מבחוץ? ועוד ועוד...

הרשימה היא אם כן לא בהכרח נכונה וגם לא מחייבת אף פילוסוף לקבל אותה במלואה. יהיו פילוסופים שיגידו לנו שבשביל ידיעה אמיתית לא צריך בכלל תחושה (ויהיו פילוסופים שיתנגדו להם באופן נחרץ) יהיו שיגידו שבשביל שתהיה לנו ידיעה אמיתית לא צריך הצדקה (ויהיו שיתנגדו להם נחרצות), אפילו יהיו פילוסופים שיגידו שבשביל שתהיה לנו ידיעה אמיתית של העולם אפשר להסתפק באינטואיציה בלבד (ויהיו ש...) וכך הלאה.

מה שבכל זאת טוב ברשימה שלנו הוא שלמרות שאף אחד אינו מחויב לקבל אותה במלואה היא בכל זאת משרטטת לנו את שדה הדיון שלנו, כלומר היא מלמדת אותנו פחות או יותר במה עלינו לדון ומה עלינו לבדוק כאשר אנחנו עוסקים באפיסטמולוגיה או בתולדות האפיסטמולוגיה.

דבר טוב נוסף ברשימה הזו הוא שביכולתה לעזור לנו לעיתים להבין יותר טוב פילוסופים מסוימים. לעיתים הפילוסוף מתרכז מאוד באחד המרכיבים והופך אותו לנושא העיקרי של מחקריו האפיסטמולוגיים, ועלינו להיות מודעים לכך.

דוגמא לפילוסוף כזה הוא אפלטון. **הפילוסופיה של אפלטון (ושל מורו סוקראטס) מתרכזת מאוד במרכיב "מושג"** (דוגמאות אחרות: הפילוסוף עמנואל קאנט יהיה מרוכז מאוד במרכיב "שיפוט", ופילוסוף בשם אנרי ברגסון, שעוד נעסוק בו השנה, יהיה מרוכז מאוד במרכיב "אינטואיציה" ויש דוגמאות נוספות).

שימו לב לכך שאני הרבה פעמים מזכיר את אפלטון בנשימה אחת עם סוקראטס. אתם ודאי יודעים שסוקרטס היה המורה של אפלטון, אבל מה שצריך לדעת הוא שסוקראטס עצמו לא כתב כלום וכל מה שאנחנו יודעים עליו הוא מכתבים של אנשים אחרים. ישנם כתבים המהללים אותו כמו אלו של אפלטון וישנם גם כאלה המגנים אותו ולועגים לו. אפלטון כתב את הפילוסופיה שלו בצורה של דיאלוגים כאשר בדרך כלל הדובר המרכזי הוא סוקראטס (ולא אפלטון עצמו). אמנם אפלטון ראה את סוקראטס כמורה שלו אבל אנחנו יודעים שבהרבה מאוד מקרים הדעות הפילוסופיות המובעות בפיו של הדמות סוקראטס אינם אלא הדעות של אפלטון.

במקרה של אפלטון, לא רק שהוא מתרכז במרכיב "מושג" ומבקש להבין בדיוק מהו מושג מהיכן הוא מגיע ואיזה ערך יש לו, אלא הוא (בעקבות מורו סוקראטס) מי שבעצם הכניס את "המושג" לתוך הפילוסופיה. אפלטון הוא מי שהראה שבשביל להתחיל לקיים דיון פילוסופי בכל עניין שהוא יש קודם כל להתרכז בשאלה מהו "מושג" (בהמשך השנה נסביר זאת יותר בפירוט). יכול להיות מאוד שהדבר הזה הוא מה שהפך את אפלטון לאבי הפילוסופיה המערבית. דבר אחד בטוח: זה מה שהפך את אפלטון לאפיסטמולוג הראשון.

עיצרו!!! רגע, רגע, רגע,

האם לא היתה פילוסופיה לפני סוקרטס ואפלטון?! היתה! אז למה הוא נחשב כל כך? ומה הביג-דיל עם המושג? האם לפני כן לא היו מושגים?! היו גם היו! אז מה הסיפור?...

אכן בשביל להבין מה היתה גדולתו של אפלטון עלינו להכיר מעט את הפילוסופיה שקדמה לו -

”הפילוסופיה הקדם-סוקראטית”. סוקרטס ותלמידו אפלטון, וגם אריסטו תלמידו של אפלטון, גדלו על הפילוסופיה הזו וצמחו בתוכה וביקשו לעשות שינוי. המטרה שלנו היא להבין מה היתה הפילוסופיה הקדם-סוקראטית ולמה היא לא סיפקה את סוקרטס ואפלטון. כך אולי נבין את העומק והגדולה של הפילוסופיה שלהם בכלל ואת האפיסטמולוגיה שלהם בפרט.

אז בואו נצא לטיול קצר בראשית הפילוסופיה, ואח”כ נוכל לחזור ולגשת אל הפילוסופיה של סוקרטס ואפלטון מעט חכמים יותר ובעיקר עם הכרות יותר טובה של העולם ממנו צמחו סוקרטס ואפלטון.

הפילוסופים הקדם סוקראטיים:

א. ממותוס ללוגוס

העולם היווני בתוכו צמחו ראשוני הפילוסופים המערביים היה עולם דתי והאמונה הדתית של היוונים היתה בנויה על מיתוס: סיפורים על גיבורים, אלים ומשפחות של אלים המתערבים בנעשה בעולם, על אנשים שהם חצי בני אדם וחצי אלים ועל יצורים מופלאים נוספים.

המיתוס לא היה רק עניין לאמונה של האנשים אלא הוא ממש עיצב את כל תמונת עולמם: האופן בו הבינו את הטבע שסביבם ואפילו את נפשם שלהם היה באמצעות המיתוס. על האהבה למשל אחראית אלת האהבה, על הרעמים והברקים אחראי אל אחר, על המים אחראי אל מסויים, האסונות מתרחשים בגלל כעס האלים, ומנין באה האש לעולם? גם לכך יש סיפור במיתוס המסביר זאת. ועוד ועוד.

יש לציין שהעובדה שכמעט כולם היו שקועים בתפיסה מיתית של המציאות לא מנעה מהם להיות מאוד מתקדמים מבחינות אחרות: המתמטיקה התפתחה מאוד ביוון (עד היום אנו לומדים את הגאומטריה של היוונים) הטכנולוגיה התפתחה וגם החשיבה המדינית התפתחה שם. אבל בשלב מסויים חל שינוי והתחיל תהליך של מעבר מעולם של "מיתוס" לעולם של "לוגוס" (לוגוס ביוונית מציין הרבה דברים, וכאן כוונתנו להיגיון). כלומר את תפיסת הטבע והנפש המיתית התחילה להחליף תפיסה רציונאלית של המציאות. במקום להבין את העולם באמצעות סיפורים על אלים וגיבורים מבקשים להבין את העולם באמצעות הסבר היגיוני. הראשונים שניסו לעשות זאת נקראו "פילוסופים" (אוהבי החכמה) שהם בעצם גם ראשוני המדענים בהיסטוריה המערבית. לפילוסופים-המדענים הראשונים הללו אנו קוראים "פילוסופים קדם סוקראטים" כלומר הפילוסופים שהיו לפני סוקראטס אפלטון ואריסטו, שהם הפילוסופים היוונים המפורסמים ביותר.

איזה מין שם מעליב זה "קדם סוקראטים"? הרי מדובר באנשים שממש המציאו את הפילוסופיה! (חלקם אפילו מפורסמים מאוד היום – יש תלמיד מתמטיקה בתיכון שלא שמע את שמו של פיתגוראס!?) אז למה כשקוראים להם בשם מתייחסים אליהם בסך הכול כאלו שהיו קיימים לפני מישהו אחר? חוצפה! לא? ובכן יש לכך סיבות טובות, אבל לא נעסוק בהן כעת.

ב. בעיית הריבוי והחיפוש אחר אחדות

זה חשוב מאוד להבין מה קרה שם אצל הפילוסופים הראשונים, מה הטריד אותם ואיך הם ניסו לפתור את בעיותיהם. כך נבין בכלל מה מבדיל חשיבה מיתית מחשיבה הגיונית, כך נבין מה הוא מדע בניגוד לסיפורי מעשיות, וכך נבין מהי פילוסופיה. אחרי הכל מדובר כאן באלו שהמציאו את הפילוסופיה, אז כדאי למי שעוסק בפילוסופיה לתת מעט תשומת לב לחבריה האלה.

אבל שימו לב גם לזה: אם באמצעות התבוננות בפילוסופים הקדם-סוקראטיים נבין יותר טוב מהו מדע ומהו היגיון הרי שעשינו גם צעד חשוב מאוד באפיסטמולוגיה. אפיסטמולוגיה היא תורת הידיעה ומטרתה היא בין השאר להבין מהו מדע (המילה מדע הרי נגזרת מהמילה ידע) וכמובן להבין מהו היגיון.

נקודת המוצא של כל הפילוסופים הקדם-סוקראטיים היא שהעולם שסביבנו, זה שבו אנו חשים, הוא עולם של **ריבוי** – העולם שלנו מורכב מדברים רבים ושונים, לכל פרט ופרט יש את המקום והזמן המיוחדים לו ורק לו. אני זה לא הוא, חתול ג'ינג'י זה לא חתול שחור, ברווז זה לא מאוורר, וכו' וכו'. עד כאן הכל מובן ופשוט. אז מה בכל זאת הפריע להם?

מה שהפריע להם הוא שאם אנחנו חיים בעולם של ריבוי אז לא ניתן להסביר כלום!

שכן מהו הסבר? הסבר זה לקחת כמה דברים שונים ולהצביע על הקשר ביניהם, או במילים אחרות להצביע על מה **שמאחד** ביניהם. אם אתם רוצים להסביר למה כשזורקים אבן לשמים היא יורדת בחזרה לארץ, אתם לא יכולים להסתפק ולהגיד "כך קרה" כאילו מדובר במקרה פרטי בודד, אלא אתם מחפשים אחר חוק **כללי**. במקרה של האבן הנופלת ארצה המדע המודרני של היום יסביר ויאמר: "בגלל כח המשיכה" ובזה ניסחנו דבר כללי **המאחד** בין הרבה מאוד מקרים. זאת אומרת **שהסבר הוא חיפוש אחר אחדות**. אם רוצים להסביר את העולם, אם רוצים לדעת אותו **באמת**, הרי שעלינו למצוא את מה שמאחד בין פרטיו.

ישנם כאן כבר שני עקרונות אפיסטמולוגיים חשובים מאוד המדריכים את ראשוני הפילוסופים:

1. הסבר, או הבנה, הוא חיפוש אחר אחדות.

2. האמת נמצאת באחדות.

את שתי הנקודות הללו אתם צריכים לזכור היטב, כי הם ילוו אותנו בהמשך!

ג. ההבדל בין עולם הריבוי ובין עולם האחדות:

המונחים הבולטים בהם השתמשו הפילוסופים הקדם-סוקראטיים, כל פילוסוף ומונחיו שלו, בכדי לבטא את מה שהם מחפשים אחריו הם בין השאר:

אחדות / כוליות / ראשית / לוגוס / שלמות / זהות / הווייה / חוסר הגבלה / אמת

עולם הריבוי לעומת זאת יתואר על-ידי מונחים כמו:

ריבוי / פרטיות / הבדל / שינוי / ניגודים / הגבלה / (יהיו שיגידו גם: שקר)

נצביע על שלושה מהמונחים לשם דוגמא (מלבד הניגוד העיקרי של אחדות וריבוי או כוליות מול פרטים):
"ראשית" מול "הבדל" – במילה 'ראשית' (arche ביוונית) הכוונה כאן היא לעיקרון. אנו מחפשים משהו שיהווה את העיקרון האחד שעליו עומד הכל. העקרון האחד שיסביר את כל ההבדלים שיש בעולם.
"חוסר הגבלה" מול "הגבלה" – עולם של ריבוי ושל הבדלים בין דברים הוא גם עולם של דברים מוגבלים. הרי אם אנו אומרים למשל שאדם הוא לא ציפור, אז אנחנו בעצם טוענים שאדם מוגבל להיות מה שהוא וזהו זה (אנחנו מגבילים אותו למשל ואומרים שהוא לא יכול לעוף). גם אם נאמר שמיכל איננה דפנה אז אנחנו בעצם מגבילים את שתיהן, כל אחת היא מה שהיא ואיננה מישהי אחרת. למעשה כל הגדרה של דבר מה מסוים היא גם הגבלה שלו (חישבו על המילה "הגדרה" – אנחנו מציבים גדר סביב משהו ואומרים מה הוא כן ומה הוא לא, כלומר מה בפנים ומה נמצא מחוץ לגבול).
לעומת זאת, האמת האחדותית המקשרת בין כל הדברים חייבת להיות בלתי-מוגבלת. חישבו למשל על מושג האל של הדת היהודית – הוא אחד, הוא האמת, ולכן הוא גם בלתי-מוגבל ולכן גם בלתי ניתן להגדרה.

"ניגודים" מול "זהות" – העולם שלנו מלא בניגודים: שחור ולבן, גדול וקטן, וכו' וכו'. חלק מהפילוסופים הקדם-סוקראטיים ראו את הטבע כולו כמורכב מניגודים כאלה: תנועה ומנוחה, חום וקור, חיים ומוות, משיכה ודחייה, היווצרות וכליה ועוד ועוד. לעומת זאת האחדות שמחפשים אחריה, זו שתעמוד מאחורי כל הניגודים, צריכה להיות ללא כל ניגודים. היא צריכה להיות "זהות".

מונח נוסף מאוד חשוב הוא "הווייה" (היש האמיתי) ואותו נזכיר בהמשך.

ד. השיטות הקדם-סוקראטיות

בכיתה תיארנו שיטות קדם-סוקראטיות רבות, ולא נמנה כאן את כולם, אלא רק כמה מהעיקריות בהן:

1. הפילוסופים המילטים (על שם המקום בו חיו - מילטוס - הנמצאת בחופה המערבי של תורכיה של היום):

המפורסם בפילוסופים אלו הוא תאלס ואמרתו המפורסמת היא "הכל מים". האמרה הזו אולי נראית קצת מוזרה לאוזן שלנו, אבל זיכרו את העיקר: לראשונה מישהו מבקש לתת הסבר מדעי לריבוי במציאות ולא מסתפק בתפיסה מיתית של המציאות. תאלס טוען כי הכל בעצם שורשו בדבר אחד, בסוג אחד של חומר (מים), שמתפרט לכל הדברים השונים במציאות.

פילוסופים מילטיים אחרים יגידו אמירות דומות כמו "הכל אויר" או "הראשית היא הבלתי-מוגבל" והמכנה המשותף לפילוסופים המילטים שהם מחפשים אחדות אחת שכל הפרטים השונים במציאות נגזרים ממנה, כלומר נוצרים מתוכה. הפילוסופים המילטים הם אולי למעשה המדענים ראשונים: הם מעוניינים מאוד בלהבין את הטבע ולהסביר אותו, והם עושים זאת באמצעות מציאת עקרון אחד – "ראשית" (אַרְכֵה ביוונית) שתסביר את הכל. עד היום זה בדיוק מה שמדענים מחפשים אחריו.

2. הראקליטוס:

הפילוסוף הרקליטוס הוא הניגוד הגמור לפילוסופים המילטים, ודמות יוצאת דופן בקרב הפילוסופים הקדם-סוקראטיים. הרקליטוס אינו מקבל שניתן להסביר את הריבוי בעולם באמצעות אחדות, שכן איך יכול להיות למשל שמאור יוצרו דברים שונים: ממים יכולים להיווצר מים ולא שום דבר אחר! זו ביקורת מאוד חריפה על הפילוסופים המילטים שאומרת שהמשימה לחפש אחדות שתסביר את הריבוי בעולם נועדה לכישלון! הרקליטוס סבור שהעולם הוא כולו ריבוי, שינוי, ותנועה מתמדת ואין שום ראשית שממנה הכל נובע.

הרקליטוס ידוע באמרתו ש"אי אפשר להכנס לתוך אותו הנהר פעמיים". כוונתו בכך היא שהכל נע ומשתנה עד כדי כך שלא נוכל לומר על נהר ברגע אחד שהוא אותו הנהר ברגע שלפניו – כך לגבי כל דבר: שום דבר אינו יציב ועומד אלא הכל משתנה. אנחנו נמצאים כל פעם בנקודה אחרת בזמן, בנקודה אחרת של המציאות.

אולם, הראקליטוס אינו סבור שאין אחדות בעולם, אלא שהאחדות עצמה היא-היא ריבוי. זוהי מחשבה מאוד מאוד מעניינת ומקורית (ויבוא יום, בתקופה המודרנית, ויהיו כמה פילוסופים שיחזרו וינסו לפתח את הרעיון שלו). הרקליטוס מציע לנו להפסיק לחשוב על האחדות כמשהו סטטי (חסר תנועה) שנבדל

מכל הדברים הפרטיים ומהשינוי שיש בעולם, אלא לדעתו עלינו לראות באחדות עצמה משהו שוקק חיים, משתנה כל רגע ורגע ממצב למצב. כך גם הפרטים בעולם - אל לנו להבין אותם כדברים המופרדים לחלוטין מזה, אלא הם "זרימה" הרמונית בין הדברים. [הרמוניה = (על פי מילון אבן שושן) התאמה, מזיגה נאה, הסכם]

תחשבו לצורך המחשה על כוורת של דבורים: יש מלכה, יש פועלות, יש לוחמות, ובסך הכל המון פרטים שונים. אבל הכוורת כולה היא אחדות אחת. כך הוא למעשה בכל אורגניזם חי: הוא מורכב מהמון-המון פרטים שלכל אחד המקום שלו והתפקיד שלו, וכולם ביחד, דווקא על-ידי כך שלכל אחד יש את המקום הנבדל שלו, יוצרים אחדות אחת. אתם יכולים לחשוב על המחשות נוספות של הרמוניה (מתחום האומנות, מתחום המוסיקה, מתחומים אחרים)?

לכן לדעת הראקליטוס הריבוי והשינוי שבעולם לא רק שהם לא מנוגדים לאחדות אלא הם-הם האחדות. הריבוי והשינוי הם הביטוי של החיוניות (מלשון "חיים") והזרימה המתמדת של אחדות העולם.

לזרימה ההרמונית הזו המקשרת בין כל הדברים בעולם קרא הראקליטוס: "לוגוס" (כאמור, יש למונח הזה הרבה מובנים. הגיון, דיבור, שיחה, יחס. אנחנו כבר מצליחים להבין שהיוונים רצו להביע באמצעותו את הקשר שמתקיים בין דברים שונים).

3. האליאטים (על שם המקום בו חיו: אליאה. גם היא נמצאת בצדה המערבי של תורכיה כיום. העולם היווני היה יותר רחב מכפי שהוא כיום, ואפילו לפני הכיבושים הגדולים של אלכסנדר מוקדון, היו יוונים באזור של תורכיה הנמצאת מזרחית ליוון, ובאזורים של איטליה הנמצאת מערבית לה) בואו נחזור אל הבעיה שעמה אנחנו מתמודדים: המציאות בה אנו חשים היא ריבוי, ואילו בכדי להבין אותה אנחנו זקוקים לאחדות, ואז נוצרת הבעיה כיצד נחבר בין אחדות לריבוי, הרי אלו הם ניגודים! המילטים הציעו לנו לחשוב על הריבוי כנובע מתוך אחדות, הרקליטוס הציע לנו ריבוי שהוא-הוא אחדות, שניהם מציעים לנו מציאות שיש בה "גם וגם" - גם אחדות וגם ריבוי. האליאטים מתנגדים לכך בכל תוקף! אי אפשר גם אחדות וגם ריבוי, הרי אלו הם ניגודים! האחד הוא אחד והריבוי הוא ריבוי, וזו תהיה סתירה לוגית לחשוב שאיכשהו הם יכולים להיות קשורים זה בזה. האליאטים אומרים "או-או" - או אחדות או ריבוי. ובמה הם בוחרים? באחדות. באמת קיימת רק אחדות בעולם. לדעת האליאטים העולם האמיתי הוא אחדותי, ללא שינוי, ללא תנועה, ובוה מחשבתם מנוגדת לחלוטין לזו של הרקליטוס.

אז יש לשאול את האיליאטיס: אבל העולם שלנו הוא עולם של ריבוי, אז כיצד אתם בוחרים דווקא באחדות כדבר האמיתי? התשובה האיליאטית תהיה שהעולם שלנו הוא אינו אמיתי אלא אשליה בלבד. מי שחושב שהוא אמיתי טועה בגדול.

נשמע מוזר, אבל מדובר באחת הטענות המעניינות והחזקות בתולדות הפילוסופיה שהשפיעו רבות על פילוסופים רבים. עלינו להבין את עומקה:

זכרו את שני העקרונות האפיסטמולוגיים שצינו בתחילה: 1. להבין זה לחפש אחדות 2. האמת היא באחדות.

אם אנו שמים לנגד עינינו את העקרונות הללו אז הרעיון של האיליאטיס נשמע לא רק פחות מוזר אלא גם הגיוני מאוד: אם העולם שלפנינו הוא ריבוי, ואם אי אפשר להסביר אותו כנובע מתוך אחדות (כי זה "או או" כמו שטען גם הרקליטוס), אז המסקנה המתבקשת היא שהעולם שלפנינו הוא בלתי-מובן ובלתי-אמיתי. נקודה. לעומת זאת הדבר היחיד שיכול להיות מובן ויכול להיות אמיתי היא האחדות בלבד.

הפילוסוף האיליאטי המרכזי הוא פרמנידס. אחת האמרות המפורסמות ביותר שלו (בשינוי קל) היא "היש ישנו והאין איננו". נשמע פשוט, אבל יש כאן עומק גדול, ובעצם מי שמקבל את הטענה הלכאורה פשוטה הזו צריך (לדעת פרמנידס) להגיע למסקנה שהעולם שבתוכו אנו חיים אינו עולם אמיתי:

זכרו את הניגוד שדיברנו עליו למעלה בין "מוגבל" ו"בלתי-מוגבל" – אמרנו שעולם הריבוי שלנו הוא גם עולם של דברים מוגבלים, כלומר שכל דבר מורכב מדברים שיש בו ומדברים שאין בו, וזה בדיוק מה שהופך אותו לדבר מסויים ומיוחד הנבדל מדברים אחרים. אבל... אם "היש ישנו והאין איננו" אז אי אפשר להגיד ש"יש" משהו המורכב גם מיש וגם מאין, כי אז יוצא ש"האין ישנו" וזה לא יכול להיות.

או נסביר זאת כך: בשביל שמהיש האחד יצאו ישים רבים, אנחנו צריכים או להוסיף על היש או לפרק אותו לחלקים. אבל בשביל להוסיף משהו על היש האחד מאיפה ניקח את המשהו הזה? זה אומר שיש משהו מחוצה לו, משהו שאין בו, והרי אמרנו שהאין איננו. ובשביל לפרק את היש האחד אנחנו צריכים לשים חלק אחד כאן וחלק אחר שם, אבל איפה נשים את החלקים הללו? מחוץ ליש האחד?! הרי אין שום דבר מחוץ ליש האחד! חוץ מזה, אם היש האחד הוא אחדות, אז אין בו "כאן" ו"שם", אין "ימין ושמאל", ל"מעלה ולמטה": צדדים וחלקים הם הרי ריבוי - לכן ביש האחד לא יתכנו צדדים וחלקים, ולכן לא ניתן להתחיל ולפרק אותו.

לא נרחיב יותר בנקודה הטיפה מסחררת הזו שכבר דיברנו עליה הרבה בכיתה, אלא רק נאמר את זה: המשפט "היש ישנו והאין איננו" מבטא בדיוק את התפיסה של האיליאטיס האומרת שאם ישנו משהו, אם משהו הוא אמיתי, אז לא יכול להיות בו שינוי וריבוי של דברים נבדלים זה מזה, שכן עולם עם הבדלים והגבלות הוא לא עולם של "יש" בלבד, אלא עולם המכיל גם "אין". היש האמיתי הוא יש מושלם, יש נקי

וחלק - הכל בו אחד והכל בו זהה, אין בו שינוי ותנועה אלא הוא **יציב ונצחי** – רק אז מדובר במה שפרמנידס קורא לו "יש" או "הווייה" ורק הווייה זו היא אמיתית. ואילו המציאות שלנו, זו הנראית בחושינו והמציגה לנו מצג שוא של ריבוי שינוי ותנועה, איננה זכאית לכך שנכנה אותה "הווייה" ואיננה זכאית שנאמר עליה שהיא "אמיתית".

האליאטים הם חשובים מאוד-מאוד, כי הם אלו שמציגים את הבעיה בכל חומרתה: איך באמת אפשר למצוא אחדות בריבוי? הרי אלו הם ניגודים! וכמו שהם מציגים את הבעיה בצורה החריפה ביותר אז הם גם נותנים את התשובה החריפה ביותר. אין אצלם חוכמות: אם שכלנו לא מאפשר לחבר בין ניגודים, בין האחדות ובין הריבוי, אז אי-אפשר! צריך, עד כמה שזה נשמע מוזר, לקבל בהכנעה את המסקנה ההגיונית הנובעת מכך: אין ריבוי בעולם!

האם נוכל להתמודד עם הטענה של האליאטים? אולי כן ואולי לא, אבל החשיבות הגדולה של פילוסופים אלו היא שהם הציבו בפנינו את הבעיה של הריבוי והאחדות בכל חומרתה, ולכן הם מעוררים אותנו כל פעם מחדש לנסות ולהבין.

לפרמנידס היה גם תלמיד מפורסם בשם זנון, שהראה לכולם באמצעות משלים שמי שחושב שיש תנועה וריבוי בעולם דווקא הוא זה שישתבך בסופו של דבר בסתירות ופרדוקסים. שני המשלים המפורסמים ביותר שזנון הציע הם משל "אכילס והצב" (אותו תיארו בכיתה) ומשל "החץ". נתאר בקצרה את משל החץ שיבקש להוכיח שאין שום תנועה בעולם:

בו נדמיין חץ שנורה מהקשת שלו והוא נע במסלול מנקודה א' לנקודה ב':

<<-----

א'..... ב'

איך אנחנו יודעים שהוא נע? פשוט מאוד, אנחנו יודעים שהוא עבר מרחק ושהוא לקח לו זמן מסוים לעבור את המרחק הזה (זו ההגדרה של מהירות התנועה - הזמן הלוקח לעבור מרחק כלשהו).

אבל, וכאן נכנסת הבעיה: הקו שהחץ עבר הרי מורכב מנקודות (הוא ריבוי). ובכל שלב ושלב בתנועתו הוא היה באחת מהנקודות הללו. הבעיה היא שלנקודה אין שום גודל (זו ההגדרה הגאומטרית של נקודה) ולכן אין בה שום מרחק. ואם אין בה מרחק אז גם אין בה תנועה! מסקנה: בכל נקודה ונקודה על הקו החץ לא היה בתנועה! כלומר: אי אפשר להצביע על שום רגע ועל שום מצב במסלול של החץ בו הוא אכן נע. מכאן הפרדוקס: דבר נע ממקום למקום הוא גם דבר שנח בכל מקום מקום, ויוצא שתנועה היא מנוחה ומנוחה

היא תנועה, וזה לא נראה הגיוני. מכאן מסיק זנון שההגיון מורה שאין כלל תנועה בעולם. כך המשיך זנון והראה עוד ועוד פרדוקסים המראים שמבחינה הגיונית אין לא ריבוי ולא שינוי בעולם, שאם לא כן אנו מסתבכים בפרדוקסים, וכך תמך בדעתו של המורה שלו פרמנידס. הבעיות שהציג זנון הטרידו אלפי שנים פילוסופים, פיסיקאים ובעיקר מתמטיקאים, ומדי פעם ניסו לפתור אותן מחדש.

4. עמדות ביניים

אחרי האליאטים באו פילוסופים שניסו להציע משהו חדש: להראות שבכל זאת אפשר להסביר את הריבוי בטבע על ידי אחדות.

א. האטומיסטים:

ניסיון אחד הוא הניסיון האטומיסטי. **האטומיסטים**, המפורסם ביניהם הוא דמוקריטוס, טענו שהעולם כולו מורכב מאטומים (זוהי מילה ביוונית שמשמעותה "בלתי ניתן לחלוקה"). ריבוי הדברים בעולם נובע מכך שהאטומים, הנעים ומסתובבים בתוך ריק (אין), מסודרים בכל מיני דרכים וצורות וכך נוצרים לנו דברים שונים.

איך זה נותן לנו אחדות וריבוי ביחד? בניגוד למילטים שחשבו שישנו דבר אחד שנובעים ממנו איכשהו דברים שונים, האטומיסטים חשבו שישנן יחידות רבות שמהם **מורכבים** הדברים השונים. מה שיש לנו כאן בעצם זה **ריבוי של אחדויות**, שכן כל אטום הוא אחדות בפני עצמה. במקום לטעון כמו המילטים שהאחדות היא "הכל" – את הדבר הכללי שבתוכו יש דברים שונים – האטומיסטים הציעו לראות באחדות את **היסוד** של הדברים – אחדויות רבות מהם מורכב העולם.

מזכיר לכם קצת את הפיסיקה המודרנית שגם טוענת שהכול מורכב מאטומים?

שימו לב שהאטומיסטים מצד אחד יוצאים באופן מפורש נגד האילאטים, ומצד שני הם דווקא דומים להם. מצד אחד הם מדברים על ריבוי של ישים שנעים בתוך **ריק**, ובזה הם מוכנים לדבר על קיומו של דבר שאין בו כלום – בניגוד גמור לאליאטים שאינם מוכנים לומר על משהו שאיננו כלום שהוא ישנו ("היש ישנו והאין איננו"). ואכן אם האליאטים צודקים ואי אפשר לדבר על קיומו של ריק אז כל התורה האטומיסטית הזו נופלת), ומאחר וכך הם מוכנים לדבר על ריבוי בעולם, דבר שהאליאטים מתנגדים לו בכל תוקף. מצד שני האטומיסטים חושבים על כל אטום ואטום כיש אחד בלתי ניתן לחלוקה, שבו עצמו אין ריבוי ואין תנועה. הם לקחו את היש כפי שהוא מתואר על-ידי פרמנידס (נקרא לו על שמו יש "פרמנידי") וטענו כי

כל אטום הוא יש כזה, והעולם מורכב מהמון ישים כאלה, מהמון ישים פרמנידיים. פרמנידס צודק, יאמרו האטומיסטים, ואכן יש הוא אחדות אחת בלתי ניתן לחלוקה, אבל מצד שני הוא טועה בחושבו שיש רק יש אחד כזה.

ב. תורת היסודות :

עמדה נוספת היא "תורת היסודות" של אמפדוקלס. אמפדוקלס טען שהעולם כולו מורכב לא מחומר אחד כמו שחשבו המילטים, אלא מארבעה יסודות: אויר – אש – מים – אדמה. וכל הדברים בטבע הם הרכבות שונות של החומרים הללו. גם הוא בעצם ניסה לפתור את הבעיה בדרך דומה לאטומיסטים: במקום לטעון שהאחדות היא דבר הכולל את הכל, נציע במקום מספר של אחדויות מהן **מורכב** הכל – יסודות. תורה זו לא מסתבכת כמו המילטים עם הטענה שיש חומר אחד ממנו נובע איכשהו הכל אלא היא מציעה לראות את הריבוי בעולם כתוצר של הרכבות שונות של אותם חומרים. כמו כן תורה זו לא מדברת על ריק, כמו האטומיסטים, ולכן פחות חשופה לביקורת מצד הפילוסופיה האליאטית. אולם מצד שני תורה זו, שהיא אולי מצויינת (בזמנה) בכדי להסביר את ההבדלים בין הדברים השונים, לא נותנת לנו אחדות מובהקת כמו השיטות האחרות ומותירה אותנו עם ארבעה יסודות שונים ונבדלים. תורה זו, בזכות הפילוסוף אריסטו שבא אחריהם, זכתה לפופולאריות רבה ושלתה במחשבה האנושית כמעט אלפיים שנה. עד היום תוכלו לשמוע פה ושם דיבורים על ארבעת היסודות.

מזכיר לכם קצת את הכימיה המודרנית שטוענת שהדברים מורכבים ממספר יסודות כימיים?

ה. סיכום הפרק על הקדם-סוקראטיים:

לא הזכרנו כאן את כל הפילוסופים הקדם-סוקראטיים אלא רק כמה מהם שמשרתים את הדיון שלנו. לא דיברנו על פיתגורס והפיתגוראים שחשבו שכל המציאות מורכבת ממספרים ובנויה באופן מתמטי (בכיתה כן דיברנו) אף על פי שהם השפיעו מאוד על אפלטון והמחשבה האנושית. לא הזכרנו כאן את "הסופיסטים" שהגיעו למסקנה שאין בסופו של דבר אמת וכל החשיבה שלנו היא עניין יחסי ותלוי נקודת מבט של האדם (אמרה סופיסטית ידועה היא: "האדם הוא מידת כל הדברים"), זאת למרות שסוקרטס ואפלטון צמחו בין הסופיסטים, הכירו אותם היטב וביקשו להתווכח איתם. דיברנו בעיקר על הפילוסופים הקדם סוקראטיים מתוך נקודת המבט של בעיית הריבוי והאחדות. ונגענו בשתי הנקודות העיקריות הבאות:

1. הניסיון להבין ולהסביר את העולם הוא חיפוש אחר האחדות, והעולם האמיתי צריך להיות עולם אחדותי.
2. היו פילוסופים שניסו לטעון שניתן להצביע על אחדות אחת ממנה נובע כל הריבוי ושעל כן העולם הוא גם ריבוי וגם אחדות (המילטים) ומיד ביקרו אותם ואמרו שזה לא הגיוני שמתוך אחדות יצמח ריבוי. היו אלו שטענו צריך להחליט או ללכת לפי ההגיון ולבחור באחדות או ללכת אחר החושים ולבחור בריבוי (אליאטים). היה מי שהציע לראות את האחדות והריבוי כדבר זורם אחד (הרקליטוס). אחר כך באו אחרים שניסו בכל זאת למצוא בסיס אחדותי לריבוי במציאות, אבל הפעם לא בתור דבר כללי שממנו נובעים הפרטים, אלא באחדויות המהוות יסודות מהם מורכבים הדברים בעולם (אטומיסטים ותורת היסודות).

אז עכשיו יש לנו תמונה כללית של הפילוסופיה הקדם-סוקראטית:

מבחינה אונטולוגית (כלומר מבחינת השאלה מהו היש) היא מאוד עסוקה בבעיה של האחדות והריבוי בעולם: האם היש הוא אחדותי בלבד? האם הוא גם ריבוי?

מבחינה אפיסטמולוגית (מה שחשוב לנו כאן) ראינו שהחיפוש אחר אחדות הוא בעצם גם החיפוש אחר ידיעה של העולם. לדעת דברים זה בעצם להגיע אל אחדות מסויימת העומדת ביסודם (ועל-כן הייתה מחלוקת גדולה מה אנו יכולים לדעת באמת: האם נוכל לדעת את עולמנו באמצעות מציאת האחדות שלו, כמו שסברו המילטים למשל, או האם נוכל להכיר רק את האחדות ולמעשה לומר שכל מה שאיננו אחדות אינו אמיתי, כמו שחשבו האיליאטים למשל).

מאחר ואנו עוסקים באפיסטמולוגיה נדגיש שלושה **לקחים האפיסטמולוגיים** שניתן ללמוד מהפילוסופים הקדם-סוקראטיים:

1. הניסיון להכיר ולהסביר את העולם הוא חיפוש אחר האחדות, והעולם האמיתי צריך להיות עולם אחדותי.
2. ישנו **מתח** בין המחשבה ובין החושים שלנו. החושים מורים לנו ריבוי והמחשבה מחפשת אחר אחדות. לעיתים המחשבה יכולה אפילו להוביל אותנו למסקנה שאין ממש במה שאנו רואים. כך, אפילו שהראיה מצביעה על כך שיש דברים שונים בעולם, החשיבה של המילטים מצביעה על כך שהם בעצם בעלי מכנה משותף. כך, על אף שהראיה אינה נותנת לנו שום רמז על קיומם של אטומים, החשיבה של האטומיסטים מעלה את האפשרות שלמעשה בבסיס הכול ישנו יסוד **שאיננו נראה** כלל. והדוגמא הכי קיצונית היא פרמנידס: מבחינתו החושים מלמדים רק שקר ואילו החשיבה מצביעה על קיומו של יש אחד שרק הוא קיים.

המתח הזה בין החושים ובין החשיבה מאוד בולט בחשיבה היוונית, אבל הוא ימשיך הלאה לאורך כל הדורות ועד ימינו אלה. הרי איפה הייתה היום האנושות, איך היו אפשריים המדע וההתקדמות המדעית, אם היינו מסתפקים רק במה שאנו רואים ולא מנסים באמצעות החשיבה לנסות ולצעוד מעבר לכך, לחפש אחר דברים שאיננו רואים, להטיל ספק במה שנתון לנו ולבקש אחר מה שעומד "מאחורי הקלעים" של המציאות. במתח הזה שבין החושים והמחשבה יש כנראה גם הרבה ברכה.

3. יש מחיר לניסיון להכיר את העולם: אנחנו צריכים לוותר על משהו! המילטים ויתרו על הסבר משכנע על ההבדלים המובהקים שיש בין הדברים (אחרי הכל: המכנסיים שלי הם לא מים! ולא דומים למים!), האליאטים ויתרו על העולם שלנו וטענו שאיננו אמיתי, האטומיסטים ויתרו על העולם כמו שאנו רואים אותו והתחילו לדבר על כל מיני דברים שאי אפשר לחוש בהם שדווקא מהם מורכב העולם שלנו (מוזר...). **המשותף לכולם הוא שהם אינם מתמודדים לגמרי עם הריבוי**: מדוע יש דברים שונים? מדוע הם נראים כך ולא אחרת? אם הריבוי זו אשליה, אז מנין האשליה הזו מגיעה? כיצד דברים שונים נובעים מתוך אחדות? ועוד ועוד.

בכל מדע, עד היום, אנחנו מבצעים ויתורים כאלה. כל מדע רוצה להכיר את העולם באמצעות עקרונות וכללים, כלומר באמצעות אחדות, ומסתבר שזה אף פעם לא עסק כל-כך פשוט. המדעים השונים מוכרחים לעיתים לבצע הכללות שמתעלמות מהפרטים (כמו מחקרים סטטיסטיים למשל, או כמו מחקר היסטורי

שמעניין אותו המהלך הכללי ולא תמיד הארועים הפרטיים), להתעלם מכל מיני היבטים של המציאות (כמו המדען שמסביר את ההתנהגות הפיזית שלנו באמצעות חוקים חומריים, כאילו היינו מכונות, אבל מתעלם בשביל זה מהאישיות שלנו), ועוד דוגמאות רבות אחרות.